

# Οι δύο γενιές προσφύγων που έφυγαν

Γράφει ο Μιχάλης Παπαδόπουλος  
Πρύτανης Α.Π.Θ.

Τον Αύγουστο του 1922 ο Κεμάλ Ατατούρκ νίκησε τον ελληνικό στρατό στα βόρεια της Καππαδοκίας. Ακολούθησε η επέλαση του τουρκικού στρατού έως τα μικρασιατικά παράλια και η εξόντωση χιλιάδων Ελλήνων. Η μόνη σωτηρία ήταν η φυγή στην Ελλάδα, με όποιον τρόπο μπορούσε ο καθένας. Στη διάρκεια ενός πολέμου που διήρκεσε τρία χρόνια και 4 μήνες, σκοτώθηκαν 91.000 στρατευμένα ελληνόπουλα και πέθαναν, εξαφανίστηκαν ή τούρκεψαν σε Θράκη, Πόντο, Κωνσταντινούπολη και Μικρά Ασία περίπου 600.000 Έλληνες. Καταστράφηκαν συνοικίες και ολόκληρα χωριά, εγκαταλείφθηκαν περιουσίες, διασκορπίστηκαν οικογένειες και όσοι κατάφεραν να επιβιώσουν - πάνω από ένα εκατομμύριο ψυχές - ήρθαν στην Ελλάδα.

Τα κύρια λιμάνια υποδοχής των προσφύγων ήταν η Μυτιλήνη, ο Πειραιάς και η Θεσσαλονίκη. Στην περιοχή της Θεσσαλονίκης οι περισσότεροι αποβιβάζονταν και συγκεντρώνονταν στην παραλία της Αρετσούς. Ερχονταν κατά χιλιάδες, με ελάχιστα υπάρχοντα, εξαντλημένοι και προσβεβλημένοι από διάφορες αρρώστιες. Στην Αρετσού περνούσαν από το γνωστό “απολυμαντήριο” και στη συνέχεια στεγάζονταν σε σκηνές ή στα παραπήγματα που είχαν κατασκευάσει τα συμμαχικά στρατεύματα κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

“Πήγα στην προκυμαία και παρακολούθησα την αποβίβαση μιας καραβιάς προσφύγων. Δεν μπορεί κανείς να φανταστεί πιο τραγικό θέαμα. Αποβιβάστηκαν τυλιγμένοι σε κουρέλια, πεινα-

σμένοι, άρρωστοι γεμάτοι ζωόφια, με τα μάτια σκαμμένα, αναδίνοντας την απαίσια οσμή της ανθρώπινης ακαθαρσίας και καταβεβλημένοι από την απόγνωση”

Morgenthau, πρόεδρος αποκατάστασης προσφύγων

Η θνησιμότητα ήταν μεγάλη και οι συνθήκες ζωής τους σκληρές και άθλιες.

“... δεν ήταν, παιδί μου, ούτε το σπίτι - σπίτι, ούτε η ζωή - ζωή. Τι να σου πω, πολλά τραβήξαμε. Αλλά ήταν τυχερό να ζήσουμε. Ποιος περίμενε να ζήσει...” - διηγείται η Σοφία Λυπηρίδου, γεννημένη το 1908 στην Κρώμνη.

Σε μια χώρα κατεστραμμένη οικονομικά από τον πόλεμο, με τη φτώχεια να μαστίζει ένα πολύ μεγάλο μέρος και του ντόπιου πληθυσμού, οι πρόσφυγες έμεναν στην ανεργία και την υποαπασχόληση ή αναγκάζονταν να κάνουν τις πιο βαριές χειρωνακτικές και “παρακατιανές” εργασίες.

“Πέθανε ο πατέρας μου το 1926, μείναμε εγώ, τα αδέρφια μου και μάνα μου χήρα”, διηγείται Ο Εμμανουήλ Ασίκης, γεννημένος στην Αρετσού Μ. Ασίας το 1918. “Τι να κάνουμε, πού να δουλέψουμε; Εφυγε η αδελφή μου, πήγε σε ένα σπίτι κάτω στη Θεσσαλονίκη, δούλα. Τότε δούλες τις λέγανε. Η μάνα μου ξενοδούλευε, έπλενε ρούχα. Επιασα τα 12-13 χρονώ. Πήγα μέχρι την τρίτη τάξη. Αλλά δε βιάστηξα, η μάνα μου πού να βρει πόρους. Εφυγα από μικρός και πήγα στα ψάρια,

σε καίκι. Από κει και πέρα άρχισαν τα πράγματα λίγο να φτιάνουν. Λίγο...”

Οι δύο γενιές προσφύγων που προηγήθηκαν ζήσανε το ξεσπίτωμα, το ταξίδι προς την πατρίδα Ελλάδα, τις τραγικές συνθήκες της πρώτης εγκατάστασης. Ένα εκατομμύριο διακόσιες χιλιάδες πρόσφυγες από τον Πόντο, τη Μικρά Ασία, την Ανατολική Θράκη προσπαθούν να επιβιώσουν, να σταθούν, να φτιάξουν σπιτικό, να γίνουν δεκτοί στη φτωχή και καθυστερημένη Ελλάδα των 5,5 εκατομμυρίων.

Σ' αυτό το πλαίσιο με σκληρή δουλειά, πείσμα και οξυδέρκεια το προσφυγικό στοιχείο φτιάχνει τα νοικοκυριά του, χτίζει σχολεία, ισορροπεί, αρχίζει να ενσωματώνεται. Οι γυναίκες και τα παιδιά παίζουν κυριαρχικό ρόλο με τη σκληρή δουλειά τους, σπάζοντας στον τομέα της εργασίας το κατεστημένο και τις κοινωνικές προκαταλήψεις.

Πρέπει να τονιστεί ότι καθοριστικός παράγοντας για την οικονομική ανάπτυξη των προσφύγων ήταν η απόδοση τμημάτων αγροτικής και αστικής γης, καθώς και μοναστηριακών περιουσιών από το ελληνικό κράτος. Πρωτεργάτης και αρωγός στη γιγαντιαία αυτή προσπάθεια επιβίωσης και αρχικής εγκατάστασης των προσφύγων υπήρξε ο Ελευθέριος Βενιζέλος.

Η γιαγιά μου, Δέσποινα Κοντοζή το γένος Φωστηροπούλου, από πλούσια οικογένεια της Τραπεζούντας, βρέθηκε χήρα με 5 μικρά παιδιά να περνά μέσω Μυτιλήνης στη Νάουσα και από κει να φτάνει στους Αμπελόκηπους, στην Αθήνα. Μικρή το δέμας, με αστραφτερό βλέμμα και δυναμισμό, αγωνίστηκε, ανάθρεψε, μόρφωσε και αποκατέστησε τα παιδιά της.

Ένα από αυτά, η Χαρίκλεια, η μητέρα μου, παντρεύτηκε τον πατέρα μου, Αγησίλαο, φτωχό-παιδο - παπαδοπαίδι, από την Κρώμνη. “Κρωμέτες σκυλ' υιός ειμέ” συνήθιζε να τραγουδά σε ώρες κεφιού. Ένα από τα λίγα θετικά της καταστροφής και της προσφυγιάς ήταν η κατάργηση των ταξικών διαφορών. Όλοι έγιναν ίσοι μέσα στον κατατρεγμό τους και πραγματοποιήθηκαν γάμοι που, αν δεν είχε προηγηθεί ο ξεριζωμός, δε θα είχαν γίνει ίσως ποτέ. Η τότε διαμορφωμένη κοινωνία των γηγενών ήταν στην πλειοψηφία της αρνητική απέναντι στους πρόσφυγες. Ο φόβος των ντόπιων για τον πρόσφυγα, που θεωρούσαν ξένο, και ο ανταγωνισμός μαζί του, σε μια Ελλάδα που ήδη βρισκόταν σε δύσκολη οικονομική κατάσταση, συχνά οδηγούσε σε σκληρές και



Προσφυγικό σπίτι στη Νάουσα

απάνθρωπες συμπεριφορές.

Σε πολλές περιπτώσεις η διαφορετική γλώσσα, οι διαφορετικές συνήθειες των προσφύγων, καθώς και η προέλευσή τους από την Οθωμανική αυτοκρατορία, αποτελούσαν πρόσχημα για την περιφρόνηση του νεόφερτου πληθυσμού. Οι πολιτιστικές διαφορές και η περιθωριοποίηση αυτή συνετέλεσαν στην ανάπτυξη προκαταλήψεων ακόμα και στους ίδιους τους πρόσφυγες. Δε λείπουν, ωστόσο, και παραδείγματα φιλικής υποδοχής και υποστήριξης.

Με την πάροδο των χρόνων το αίσθημα αντιπαλότητας μειώνεται και αρχίζει σταδιακά η προσέγγιση. Η κοινή εμπειρία του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, της Κατοχής και της Εθνικής Αντίστασης θα είναι παράγοντας που θα μειώσει έντονα τις αποστάσεις ανάμεσα σε πρόσφυγες και γηγενείς.

Η τραγωδία του 1922 που σφραγίστηκε με το αίμα χιλιάδων αθώων σήμανε το οδυνηρό τέλος της μακραίωνης ελληνικής παρουσίας στη μικρασιατική γη και αποτέλεσε τον καταλύτη για τη δημιουργία του σύγχρονου ελληνικού κράτους.

Η ευεργετική για την Ελλάδα παρουσία των προσφύγων αμβλύνει σταδιακά τις συνέπειες της καταστροφής του πιο δυναμικού και ακμαίου τμήματος τους εκτός της Ελλάδος ελληνισμού.

Όπως γράφει και ο Γιώργος Ζενεκίδης:

*“Για ότι χάθηκε στη Μικρασία και την Ανατολική Θράκη κερδήθηκε στην άλλη όχθη του Αιγαίου: Μικρασιάτες, Πόντιοι Κωνσταντινουπολίτες και Θράκες διαμόρφωσαν την εικόνα του Νέου Ελληνισμού”.*

Και συμπληρώνει ο Γιάννης Μαρίνος:

*“Τους οφείλουμε τη μεταφύτευση του πιο αναπτυγμένου πολιτισμού τους, που έδωσε τη σφραγίδα του στην ελληνική επιστήμη, στα γράμματα και στις τέχνες της νεότερης Ελλάδος. Μέχρι και το μοναδικό Νόμπελ στον πρόσφυγα Σεφέρη”.*

Να μη λησμονούμε ότι η παιδεία για τους πρόσφυγες στην πατρίδα τους ήταν όρος εθνικής ύπαρξης. Η μεγάλη του Γένους Σχολή στην Πόλη, το Φροντιστήριο της Τραπεζούντας, η Ευαγγελική Σχολή της Σμύρνης δίνουν το μέτρο της πνευματικής τους ανάπτυξης.

Κι έρχεται ο πόλεμος του '40 που φέρνει ξανά τα πάνω - κάτω. Την εποποιία της Αλβανίας ακολουθεί η κατοχή. Η πείνα, εξοντώνει πάνω από 250.000 ανθρώπους. Σε πολλούς δρόμους της Αθήνας, μόλις άρχιζε η κυκλοφορία τις πρωινές ώρες, βρισκόνταν ξυλιασμένα πτώματα, θύματα της πείνας. Αυτοκίνητα του Δήμου, που άλλοτε μάζευαν τα σκουπίδια, μαζεύουν τώρα τα κουφάρια και τα μεταφέρουν στο νεκροτομείο. Μια σύντομη, στοιχειώδης κηδεία και ρίχνονται σ' έναν ομαδικό τάφο, άγνωστα θύματα της κτηνώδους τραγωδίας.

Μαυραγορίτες, δοσίλογοι και στρατιώτες της Κατοχής εκμεταλλεύονταν τους πολίτες, πουλώντας - σε τιμές που μόνοι τους όριζαν - οτιδήποτε, σε μικρές ή μεγάλες ποσότητες.

Από τις πρώτες μέρες της Κατοχής ξεκινά η Εθνική Αντίσταση. Ο περήφανος ελληνικός λαός αγωνίζεται δίνοντας το παράδειγμα στους υπόδουλους από το φασισμό λαούς της Ευρώπης. Οι εκτελέσεις των πατριωτών από τους Ναζί, με συμμετοχή δυστυχώς και ελλήνων συνεργατών τους, αυξάνουν τον αριθμό των θυμάτων. Οι πρόσφυγες -φύσει προοδευτικοί- πιστεύοντας στα ιδανικά της πατρίδας και της ελευθερίας πρωτοστατούν σε όλους τους αγώνες.

Στη Δράμα, όπου ο πατέρας μου υπηρετεί στην Εθνική Τράπεζα, έχουμε φτιάξει επιτέλους ένα νέο νοικοκυριό. Τα εγκαταλείπουμε όλα με την είσοδο των Βουλγάρων. Η μητέρα μου με δύο παιδιά, τον αδερφό μου Στέλιο, 8, και εμένα 4 ετών, με 3 βαλίτσες, με ότι πολύτιμο μπορούσε να παρθεί, φεύγουμε μέσα στη νύχτα για τη Μεγαλόπολη της Πελοποννήσου. Αργότερα έρχεται και ο

πατέρας. Το περιεχόμενο των 3 βαλιτσών αλλάζει χέρια και πηγαίνει στους ντόπιους, με αντάλλαγμα λίγα φασόλια, αρτόδεντρο, χαρούπια. Ξανά πρόσφυγες μέσα στην ίδια μας την πατρίδα.

Ερχόμαστε τέλος του '41 στην Αθήνα, σ' ένα μικρό σπίτι κρύο και υγρό. Σε δύσκολες ώρες της πείνας μας μιλά η μητέρα μας για τα αγαθά του Πόντου, για την ομορφιά της Τραπεζούντας, τις εκκλησίες της, για την εθνική της περηφάνια, τα πλούτη που άφησαν εκεί. Κι εμείς, παιδιά, φοβισμένα και με αδενοπάθεια διερωτόμαστε αν όλα αυτά ήταν αλήθεια ή φανταστικές ιστορίες παρηγοριάς.



Νάουσα. Φωτογραφία προσφύγων στη νέα πατρίδα

Ο πόλεμος τελειώνει για την Ευρώπη. Οι πρωταίτιοι του φασισμού δικάζονται στη Νυρεμβέργη. Για την Ελλάδα, όμως, συνεχίζεται με την άγρια μορφή ενός εμφύλιου που θα την απορημάξει. Αδειάζει η ύπαιθρος και οι μεγάλες πόλεις αποτελούν καταφύγιο. Ακολουθούν για πολλούς εξορίες, φυλακές, στρατοδικεία, εκτελέσεις που συμπληρώνουν το σκηνικό. Η δεύτερη γενιά των προσφύγων συμμετέχοντας πληρώνει βαρύ φόρο για μια ακόμη φορά.

Ξεκινά η ανασυγκρότηση της Ελλάδας. Συνοδεύεται όμως από πολιτικά πάθη που θα μας χωρίσουν, δημιουργώντας πρόσθετα προβλήματα και συμβάλλοντας στην προετοιμασία του

κλίματος για τον ερχομό, λίγα χρόνια αργότερα, της δικτατορίας.

Πρέπει να επισημάνουμε τον καταλυτικό ρόλο των ξένων δυνάμεων σε όλα τα γεγονότα που έχουν εξιστορηθεί μέχρι τώρα, από τη μικρασιατική καταστροφή, τη δικτατορία του Μεταξά και το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, ως τον εμφύλιο με όσα τον ακολούθησαν και τη δικτατορία. Το συμφέρον των ξένων ήταν αυτό που καθόριζε τις εξελίξεις στη δύσμοιρη χώρα μας. Πάντα όμως κάποιои "Έλληνες" του υπηρετούν και συμπράττουν μαζί τους.

Η δεύτερη γενιά των προσφύγων συνεχίζει τον

αγώνα. Οι γονείς μου πρέπει να σπουδάσουν δύο παιδιά. Ο πατέρας έχοντας απολυθεί από την Τράπεζα εργάζεται ως λογιστής από τα χαράματα ως τη νύχτα σε διάφορες επιχειρήσεις. Η μάνα ξενοράβει και, αργά τη νύχτα, κλέβοντας από τον ύπνο της, πλέκει γάντια. Ατέλειωτα γάντια.

Στα χρόνια αυτά οι νέοι της γενιάς μου, της τρίτης μετά τον ξεριζωμό, προσπαθούν για κάτι καλύτερο: να σπουδάσουν. Προϋπόθεση: να πληρώσουν εγγραφή στο πανεπιστήμιο, να αγοράσουν υποχρεωτικά τα συγγράμματα των καθηγητών, να πληρώσουν εξέταστρα. Στις δύσκολες αυτές εποχές των φοιτητικών χρόνων, μας συμπαραστέκονται συμπατριώτες ξεχωριστοί: Θεοφύλακτος, Συμεωνίδης, Λυσσαρίδης, Μουμτζίδης, Μουζενίδης, Κυαγχίδης και άλλοι που δε θυμάμαι αυτήν τη στιγμή, οι οποίοι οργανώνουν και ιδρύουν τον "Όικο Ποντίου φοιτητή" όπου βρίσκουν στέγη και τροφή και καταφέρνουν έτσι να σπουδάσουν νέοι συμπατριώτες μας (οι περισσότεροι από χωριά), που αλλιώς δε θα είχαν αυτή τη δυνατότητα. Σπουδάζουν, προκόβουν και αναθυμούνται με ευγνωμοσύνη.

Ανάμεσα σε αυτούς και ο ομιλών.

Και έρχεται η δικτατορία των Συνταγματαρχών του '67, που πληγώνει βαθιά τη δημοκρατική παράδοση της χώρας μας. Συνοδεύεται από εξορίες, φυλακίσεις και εξευτελισμούς, μα ταυτόχρονα δίνει για μια ακόμα φορά τη δυνατότητα στο λαό μας να δείξει το μεγαλείο του στις δύσκολες ώρες. Τελειώνει το 1974.

Η μεταπολίτευση ανοίγει ένα νέο δρόμο για οριστική συμφιλίωση και προκοπή στη χώρα μας, που στη συνέχεια γίνεται μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης με πρωτεργάτη των Κωνσταντίνο Καραμανλή. Εδώ και 25 χρόνια, ο τόπος μας απολαμβάνει αληθινή Δημοκρατία για πρώτη φορά και για τόσο μεγάλο χρονικό διάστημα. Ζούμε ελεύθερα, δουλεύουμε και προκόβουμε έχοντας φτάσει την Ελλάδα σε οικονομική άνοξη και έχοντας επίπεδο ζωής που κανείς από τους πατεράδες μας δε θα μπορούσε να φαντα-

στεί.

Σήμερα, μια ζωντανή και δυνατή Ελλάδα, με το προσφυγικό στοιχείο ενσωματωμένο αναπόσπαστα μέσα της και ταυτόχρονα ξεχωριστό στη διατήρηση της μνήμης για τις πατρίδες των προγόνων που χάθηκαν, για την παράδοση και τον πολιτισμό του, βαδίζει χωρίς διακρίσεις, με όλους τους Έλληνες, όπου κι αν αυτοί γεννήθηκαν, στο δρόμο ενός καλύτερου αύριο.

Είναι ώρα, λοιπόν, κλείνοντας, να κάνουμε τον απολογισμό για τις δυο γενιές στις οποίες στηριχθήκαμε, για να φτάσουμε εδώ που φτάσαμε. Τους χρωστάμε πολλά για τους αγώνες τους, τις θυσίες τους, την αγάπη και τη ζεστασιά τους και κυρίως για τις αρχές που μας κληροδότησαν: την ελευθερία, τη δημοκρατία, τη θρησκεία, την πατρίδα, τη συντροφικότητα, την οικογένεια. Κάθε στιγμή τους θυμόμαστε και τους ευγνωμονούμε για όσα έκαναν για μας και για την πατρίδα. Χρέος μας να μεταδώσουμε στα παιδιά μας τις αρχές αυτές, τη συνέχιση της ιστορίας και της παράδοσής μας. Φοβάμαι, όμως, πως θα χρειαστεί και αυτά να δώσουν αγώνες, για να διασφαλίσουν όχι πια και αποκλειστικά οικονομικές επιτεύξεις, αλλά και καθοριστικές για το μέλλον τους αρχές και ανθρώπινες αξίες. Η παγκοσμιοποίηση, ο εξαμερικανισμός, η παντοδυναμία του ενός, η καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, καθώς και του δικαίου των αδυνάτων και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, βρίσκονται προ των πυλών.

Ας διδαχθούμε από τις δύο γενιές που πέρασαν, εμείς και τα παιδιά μας, και ας συνεχίσουμε τον αγώνα τον καλό. Είναι αυτό που μας ζητάνε αυτοί που δεν είναι πια μαζί μας. Δεν πρέπει να τους το αρνηθούμε.

### Σημείωμα Σύνταξης

Το κείμενο αποτελεί χαιρετισμός στις επετειακές εκδηλώσεις για τα 35 χρόνια από την επανίδρυση της αδελφότητας Κρημναίων Καλαμιαριάς, 21-11-1999.